

El mirador de la memoria

Debate sobre el documental *El silencio de los otros*

Το παρατηρητήριο της μνήμης

Συζήτηση για το ντοκιμαντέρ *Η σιωπή των άλλων*

Dimitris Filippis

Universidad Abierta de Grecia

Δημήτρης Ε. Φιλίππης

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Το πολυβραβευμένο ντοκιμαντέρ *Η Σιωπή των Άλλων*, σε σκηνοθεσία των Almudena Carracedo και Robert Bajar, σε παραγωγή του Πέδρο Αλμοδόβαρ, έκανε πρεμιέρα στην Αθήνα, στο Γαλλικό Ινστιτούτο (20-2-2025) και στη συνέχεια προβλήθηκε σε αίθουσες όλης της χώρας από το Cinedoc, σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Θερβάντες της Αθήνας και με τις Ομάδες Προφορικής Ιστορίας. Με ευγενική παραχώρηση του Cinedoc, το ντοκιμαντέρ προβλήθηκε και από την πλατφόρμα του ΙΣΠ, αποκλειστικά για τους φοιτητές του Προγράμματος (26-2-2025). Μετά τις δύο προβολές ακολούθησε συζήτηση του κοινού με τον υπογράφο, παρουσιαστή του ντοκιμαντέρ. Μέρος αυτής της συζήτησης «απομαγνητοφωνείται» ακολούθως, ενώ διατηρείται κατά το δυνατόν ο προφορικός χαρακτήρας της.

El premiado documental *El silencio de los otros*, dirigido por Almudena Carracedo y Robert Bajar (producción de Pedro Almodóvar), se estrenó en Atenas en el Instituto Francés (20-2-2025) y posteriormente fue proyectado en cines de todo el país por Cinedoc, en colaboración con el Instituto Cervantes de Atenas y los Grupos de Historia Oral. Por cortesía de Cinedoc, el documental se proyectó también en nuestra plataforma y en exclusiva para los estudiantes del Programa ISP (26-2-2025). Tras las dos proyecciones tuvo lugar un debate entre el público y quien firma este texto. A continuación, se «transcribe» una parte de este debate, preservando en la medida de lo posible su carácter oral.

Για όποιον δεν έχει δει το ντοκιμαντέρ, χρήσιμο είναι να προηγηθεί η αναπαραγωγή της κατατοπιστικής σύνοψης με το σημείωμα των σκηνοθετών από το δελτίο Τύπου του διοργανωτή φορέα.

Σύνοψη:

«Με τον νόμο Αμνηστίας του 1977, τα εγκλήματα της δικτατορίας του Φράνκο (1939-1975), παρέμεναν ατιμώρητα για δεκαετίες. Έτσι, αν και έχουν περάσει πάνω από σαράντα χρόνια από την αποκατάσταση της Δημοκρατίας στην Ισπανία, οι πληγές του οδυνηρού παρελθόντος παραμένουν ανοιχτές. Γυρισμένη επί έξι χρόνια, η ταινία παρακολουθεί τα θύματα, τους επιζώντες και τους συγγενείς τους, καθώς ξεκινούν έναν συλλογικό αγώνα για δικαιοσύνη, ενάντια στη λήθη που επιβάλλει το κράτος.

Η υπόθεση γράφει ιστορία: αυτό που ξεκίνησε ως μια μικρή προσπάθεια, οδήγησε στην έκδοση των πρώτων ενταλμάτων σύλληψης για τους δράστες, συμπεριλαμβανομένων βασανιστών, υπουργών και γιατρών που εμπλέκονται μεταξύ άλλων και σε υποθέσεις

El abrazo («Η αγκαλιά»): γλυπτό του Χουάν Χενοβές (2003). Πλατεία Αντόν Μαρτίν-Μαδρίτη. Ο αντίστοιχος πίνακας βρίσκεται στο Κοινοβούλιο. Πηγή: Βικιπαίδεια.

κλεμμένων παιδιών. Πολλές φορές, η κραυγή των λίγων για δικαιοσύνη είναι αρκετή για να σπάσει την εγκληματική σιωπή των πολλών».

Σημείωμα των σκηνοθετών:

«Το 2010, ξεκίνησε να δημοσιεύεται η ιστορία των «κλεμμένων παιδιών» της Ισπανίας. Η ιστορία αυτών των εγκλημάτων, με ρίζες στις πρώτες ημέρες της διακυβέρνησης του Φράνκο, μας οδήγησε να εξερευνήσουμε τη γενικότερη περιθωριοποίηση και φίμωση των θυμάτων. Γιατί οδηγηθήκαμε σε ένα «Σύμφωνο Λήθης» στην Ισπανία; Και ποιες ήταν οι συνέπειες αυτού του Συμφώνου, επί 40 χρόνια δημοκρατίας, για τα εν ζωή θύματα της δικτατορίας του Φράνκο;

Όταν ξεκινήσαμε τα γυρίσματα της διαδικασίας της αγωγής της Αργεντινής το 2012, η οποία αμφισβήτησε αυτό το status-quo, λίγοι πίστευαν ότι θα άλλαζε κάτι. Αλλά καθώς κινηματογραφούσαμε εκείνες τις πρώτες συναντήσεις, μπορούσαμε να δούμε ότι η αγωγή αυτή δημιουργούσε κάτι ζωτικής σημασίας, που οδήγησε σε εκατοντάδες μαρτυρίες από όλη την Ισπανία. Καθώς ο

αριθμός των μαρτυριών κορυφώθηκε, δημιουργήθηκε ένα πειστικό επιχείρημα για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, για τα οποία έπρεπε να αποδοθεί δικαιοσύνη σε διεθνές επίπεδο».

Συζήτηση

Ποια η ιστορική αναγκαιότητα του Νόμου της Αμνηστίας και της «Συμφωνίας της λήθης»;

Κατά την μεταβατική-μετά Φράνκο εποχή (μετά το θάνατο του γηραιού δικτάτορα στις 20-11-1975) το στοίχημα-δίλημμα ήταν η «ομαλή συνέχεια προς την αποκατάσταση της δημοκρατίας» (*continuismo*) ή η παρ-εκτροπή (και παρεκτροπές υπήρξαν, ETA κλπ). Και όπως είδαμε στο ντοκιμαντέρ, ο ίδιος ο δικτάτορας είχε έγκαιρα «προνοήσει» για την ομαλή συνέχεια μέσω της παλινόρθωσης της Μοναρχίας των Βουρβόνων, με το «διορισμό» το 1969 του τότε πρίγκιπα Χουάν Κάρλος ως μελλοντικού βασιλέα. Και, βέβαια, στο πλαίσιο του ψυχρού πολέμου, της βιομηχανικής ανάπτυξης και της έξαρσης του τουρισμού, ο «διεθνής παράγοντας» είχε συμφωνήσει με την προτεραιότητα αυτής της επιλογής (το ντοκιμαντέρ αποτυπώνει σε «ενσταντανέ» τη διεθνή αποδοχή-υποστήριξη στο καθεστώς Φράνκο από ΗΠΑ, Γαλλία, Δ. Γερμανία).

Ο Νόμος περί Αμνηστίας και ο Νόμος της Πολιτικής Μεταρρύθμισης με την αναγνώριση του ΚΚΙ (σε μια ανύποπτη στιγμήσχόλης προς αποφυγή αντιδράσεων, το Μεγάλο Σάββατο της 6-4-1977, το «Κόκκινο Σάββατο», όπως ονομάστηκε), όπως και οι πρώτες (μετά το 1936) γενικές εκλογές της 15^{ης}-6-1977 κατοχύρωσαν τη διαδικασία της «ομαλής συνεχείας-Μετάβασης», που αναμφίβολα ήταν αποτέλεσμα της αгаστικής συνεργασίας του θρόνου με το «σύνθετο» πολιτικό σύστημα, παλαιό και νέο, φιλοφρανκικό και αντιφρανκικό συνάμα. Ο τότε διορισμένος από τον Χουάν Κάρλος πρωθυπουργός Adolfo Suárez, διευθυντής της ραδιοτηλεόρασης στην τελευταία φάση του φρανκισμού, «κατάφερε την υπέρβαση του εμφυλιοπολεμικού σχίσματος», αφού εξασφάλισε την προ-απαιτούμενη αμοιβαία συμφωνία μεταξύ των «τέως και νυν αντίπαλων», γι' αυτό πιστώνεται, όπως πολλοί έγκριτοι ιστορικοί

συμφωνούν, την «επιτυχία της ομαλής Μετάβασης». Μετά τις εκλογές του Ιουνίου 1977, ως εκλεγμένος πρωθυπουργός, ο Σουάρεθ οδηγούσε τη χώρα στη Μεταπολίτευση πλέον, με το δημοψήφισμα της 6ης-12-78 (ανακηρύχθηκε μετά εθνική εορτή), το οποίο ενέκρινε το ισχύον ως σήμερα Σύνταγμα του 1978.

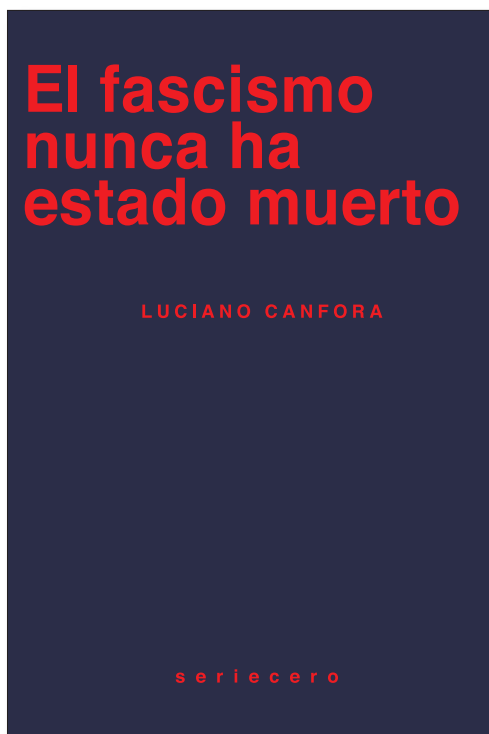
Ωστόσο, το προ-απαιτούμενο της όλης επιτυχημένης διαδικασίας ήταν η «γενική αμνηστία». Και ο Ν. 46/15-10-1977 ήταν ακριβέστερα ένας Νόμος (Γενικής) Αμνηστίας, όπως προκύπτει το προσδιοριστικό επίθετο όχι τόσο από τον τίτλο του, όσο από το παραστατικό απόσπασμα της ομιλίας του Βάσκου βουλευτή-εισηγητή Xabier Arzalluz, που είδαμε στο ντοκιμαντέρ: αμνηστία και λήθη «από όλους για όλους» (*de todos para todos*). Αμνηστία καθολικής αποδοχής, λοιπόν, μόνο δύο βουλευτές καταψήφισαν, όπως είδαμε. Και μίλησαν τότε για «τελικό νόμο» (*ley del punto final*). Τι σήμαινε αυτό: σύμφωνα με το γράμμα του νόμου, απελευθερώνονταν όλοι οι πολιτικοί κρατούμενοι, ενώ μπορούσαν να επιστρέψουν άπαντες οι πολιτικοί εξόριστοι, επιπλέον δε, αποκλειόταν τυχόν «αναδρομική» απονομή της δικαιοσύνης για εγκλήματα που είχαν συντελεστεί επί εμφυλίου και φρανκισμού και, συνεπώς, κατοχυρωνόταν εις το διηνεκές η ατιμωρησία όσων εμπλέκονταν σε αυτά ή θα κατηγορούνταν γι' αυτά.

Ο νόμος της αμνηστίας, όπως υπογράμμιζε ο Βάσκος βουλευτής, έθετε τις βάσεις για τη Συμφωνία της Λήθης (*El Pacto del olvido*) για ό,τι είχε συμβεί στην περίοδο 1936-1977, όποιος-οι και αν ήταν οι εμπλεκόμενοι, υποστηρικτές του καθεστώτος ή αντίπαλοί του. «Είναι ένας νόμος για να κατεβάσει τη λήθη στην κοινωνία», όπως λέει ο βουλευτής, αλλιώς η επώδυνη μνήμη μπορεί να σημαίνει επιστροφή στον εθνικό διχασμό, όπως υπονοεί ο ίδιος. Κάποιοι μάλιστα αντί για «Συμφωνία της λήθης» προτίμησαν «Συμφωνία μη επιθέσεως» (*Pacto de no agresión*). Το βέβαιο είναι ότι, όπως υπογραμμίζει η ιστοριογραφία που αποτιμά θετικά την ισπανική μεταπολίτευση, η υπέρβαση του εμφυλιοπολεμικού σχίσματος μπορούσε να επέλθει μόνο «εν απουσία της ιστορικής μνήμης». Για τη δεδομένη ιστορική συγκυρία της ομαλής συνέχειας, η «υποχρεωτική, πρόσκαιρη έστω, αμνηστία» και «λοιπές ισοδύναμες έννοιες» (όπως, π.χ., «σιωπή», «συμπεφωνημένη λήθη», «συναινετική μνήμη»), «ήταν αναπόφευκτες για να προχωρήσουν κοινωνία και άνθρωποι». Και έχει αποδειχθεί ότι η «πρόσκαιρη λήθη» ως πρακτική λύση ανάγκης συχνά ενισχύει μετά, αναδρομικά-διαχρονικά, την ιστορική μνήμη (ας θυμηθούμε, π.χ., το προσφυγικό του '22)...

Εντάξει για τότε, κατανοητό, αλλά γιατί «αναγκαστικά αναγκαίος νόμος» ακόμα και σήμερα, που εξαιτίας του η δικαιοσύνη στην Ισπανία γίνεται προσπάθεια να απονεμηθεί μόνο ... μέσω Αργεντινής;

Διότι από τότε, το 1977, προβλέφθηκε και συμφωνήθηκε ο διαρκής συμβιβασμός, η απαίτηση για συμφιλίωση ήταν πολύ δυνατή, και η τέχνη υποστήριξε το αίτημα, όπως προκύπτει και από το διπλό έργο του Juan Genovés *El abrazo* («Η αγκαλιά», μνημειώδης πίνακας στο Κοινοβούλιο και γλυπτό σε κεντρική πλατεία της Μαδρίτης). Κι αυτό γιατί πάση θυσία έπρεπε να αποφευχθούν οι συνέπειες-καταδίκες της μνήμης (*damnatio memoriae*), δηλαδή

El gran pensador italiano Luciano Canfora (*El fascismo nunca ha estado muerto*) habla de la “recuperación de la normalidad del fascismo como fuerza política entre otras” para explicar el fenómeno resurgimiento dinámico del posfascismo o neofascismo actual, latente y manifiesto. Nunca hubo un verdadero proceso de “desfascismo”, ni la desnazificación se completó. En lo que respecta a Alemania, por ejemplo, recuerda Canfora, el iniciador de las leyes racistas de Hitler, Hans Globke, fue durante mucho tiempo asesor del canciller Adenauer, y en una encuesta realizada en 1977 por la revista *Der Spiegel* en los institutos del país, resultaba vergonzoso que la mayoría de los niños no supieran quién era Hitler o respondieran que era... italiano. Además, la cuestión de la continuidad ordenada volvió a plantearse en 1989 con la caída del muro. En aquel momento, es significativo que la mayoría de los antiguos países comunistas del llamado bloque del Este se interesaran por el “exitoso modelo de la transición modélica española”.

Το μικρό βιβλίο του Κάνφορα εξηγεί και αναλύει τα αίτια της επανεμφάνισης του νεοφασισμού-μεταφασισμού.

η απονομή της δικαιοσύνης καθεαυτή. Αυτό το πνεύμα διατηρείται λοιπόν και έτσι, νομικά, η μόνη διέξοδος για απόδοση δικαιοσύνης είναι η παραπομπή στα διεθνή δικαστήρια για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας επί φρανκισμού.

Αλλά σε αυτό το πλαίσιο πάντα, είναι ενδεικτική η παρέμβαση στο ντοκιμαντέρ του διευθυντή του Ιδρύματος του Φράνκο, που υπονοεί ότι σε τέτοια περίπτωση θα εγ-καλούνταν και οι «μεταβατικοί πολιτικοί» που είχαν εμπλακεί ενεργά στο προηγούμενο καθεστώς (δηλαδή, σχεδόν όλοι, από τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Κάλβο Σοτέλο, τον Rodolfo Martín Villa, που είχε διατελέσει αρχηγός του φρανκικού πανεπιστημιακού συνδικάτου -Sindicato Español Universitario- ως τον ίδιο τον Σουάρεθ, που είχε διατελέσει διευθυντής της ραδιοτηλεόρασης επί φρανκισμού). Αν και το ζήτημα είναι οι βασανιστές τους χούντας, εν τούτοις ούτε και αυτοί παραπέμπονται στα διεθνή δικαστήρια και, μάλιστα, με βάση το Νόμο της Αμνηστίας ...ερωτώνται αν συμφωνούν να παραπεμφθούν, όπως βλέπουμε στο ντοκιμαντέρ να συμβαίνει με τον Billy el Niño, που πέθανε πρόσφατα χωρίς δίκη, παρά τη μεγάλη κινητοποίηση για «δικαιοσύνη και όχι αντ-εκδίκηση», όπως είναι ο διακαής πόθος των εναγόντων-θυμάτων του. Και σε αυτό το πνεύμα, το ντοκιμαντέρ τονίζει ότι λατινοαμερικανικές χώρες, όπως η Αργεντινή, έχουν απονείμει δικαιοσύνη για εγκλήματα των δικών τους δικτατοριών, αλλά και η Ελλάδα, ας το υπενθυμίσουμε. Γι' αυτό λοιπόν, ο σύλλογος των εναγόντων προσπαθεί μέσω Αργεντινής

να φέρει το θέμα στα διεθνή δικαστήρια και μιλά για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας του φρανκισμού, καθώς τα «κοινά» εγκλήματα αμνηστεύθηκαν άπαξ. Πάντως, το 2014 ο ΟΗΕ διατύπωσε την ένστασή του για τη διαχείριση του θέματος από την Ισπανία. Ας σημειωθεί δε ότι από το 2000, που άλλαξε το διεθνές δίκαιο ως προς αυτά τα θέματα, τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας δεν παραγράφονται.

Εξακολουθεί τόσο ευαίσθητη η ισπανική κοινωνία σε αυτό το θέμα της ομαλής συνέχειας;

Είδαμε στο ντοκιμαντέρ τις δηλώσεις των πρώην αρχηγών του Λαϊκού Κόμματος (Αθνάρ και Ραχόι), όπως και του βασιλιά Φίλιππου Στ', ότι «το παρελθόν είναι παρελθόν και το θέμα είναι το μέλλον». Υπ' αυτούς τους όρους, ο νόμος της λήθης παραμένει αδιαπραγμάτευτα «αναγκαστικός» για ένα μεγάλο μέρος της ισπανικής κοινωνίας και του πολιτικού συστήματος, όσο και αν αυτό το μεγάλο τμήμα δεν κατατάσσεται στην ακροδεξιά, βέβαια, παρά την ενίσχυση του VOX, στο πλαίσιο του «νεοφασισμού που εκκολάπτεται παγκοσμίως». Ωστόσο, το «αναγκαστικό» του νόμου αμβλύνεται ή τονίζεται ανάλογα με το ποιος κυβερνά και αντιστοίχως ενισχύονται η δράση αυτής ομάδας του Συντονισμού Υποστήριξης της Αγωγής των Εγκλημάτων κατά του Φρανκισμού (που πρωταγωνιστεί στην κοινωνία και στο ντοκιμαντέρ) και, κατ' επέκταση, διευκολύνονται ή όχι οι διαδικασίες απονομής της δικαιοσύνης με παραπομπή σε διεθνή δικαστήρια.

Ως προς αυτή την κατεύθυνση διευκολύνουν μεν οι δύο μνημονικοί νόμοι (ο Νόμος της Ιστορικής Μνήμης του Θαπατέρο το 2007 και ο Νόμος Δημοκρατικής Μνήμης του Σάντσεθ το 2022), και λαμβάνονται κάποιες ενδεικτικές αποφάσεις, όπως π.χ. η αλλαγή της ονοματοδοσίας των δρόμων –αντί για τα ονόματα ηρώων του φρανκισμού, νέες ονομασίες.

Αλλά πάλι, δεν συμφωνούν όλοι: και όπως είδαμε στο ντοκιμαντέρ, το Λαϊκό Κόμμα καταψήφισε στο Δημαρχείο της Μαδρίτης (χώρος βασανιστηρίων επί χούντας) την αλλαγή της ονοματοδοσίας. Γενικά πάντως, το Λαϊκό Κόμμα ενώ επιμένει στη λήθη όπως, βεβαίως, έχει κάθε δικαίωμα, κάνει ενέργειες υπέρ μιας μονομερούς μνήμης, π.χ. με την απόφαση που πήρε ως κυβέρνηση για τη μεταφορά των οστών των στρατιωτών της Γαλάζιας Ταξιαρχίας από τη Ρωσία και με τις αντιδράσεις του στο θέμα της πρόσφατης μεταφοράς των οστών του Φράνκο από την Κοιλιάδα των Πεσόντων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, επιστρέφει ενίοτε και το ζήτημα (από «κοινωνιολόγους του φρανκισμού»), το «αν με τον Φράνκο ήταν καλύτερα»...

Είναι «ισπανική αποκλειστικότητα» αυτή η πίστη στην ομαλή συνέχεια, που διευκολύνεται, φαίνεται, από την άγνοια της πρόσφατης ιστορίας στους νεότερους, όπως έδειξε το ντοκιμαντέρ; Αλλά και σε άλλες χώρες δεν έχει παρατηρηθεί αντίστοιχη άγνοια;

Κατά ένα τρόπο, ναι, είναι «ισπανική αποκλειστικότητα» η ομαλή συνέχεια. Τον Χουάν Κάρλος, όπως είδαμε, τον όρκισε ο Φράνκο ως διάδοχη κατάσταση το 1969 και ο θρόνος, πράγματι, έπαιξε ρόλο εγγυητή της ομαλής συνέχειας από τον «φρανκισμό δίχως Φράνκο» (*franquismo sin Franco*, όπως ονόμασαν τη φάση της μετάβαση κάποιον) ως την πλήρη αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών. Και το θέμα είναι ότι εκείνη η φάση ήταν δύσκολη: μεγάλες διαμαρτυρίες, δολοφονίες, τρομοκρατικές ενέργειες ΕΤΑ και άλλων ομάδων, πραξικόπημα, αναρχικές τάσεις κινημάτων (π.χ. *movida*), επιρροές 68 στη νεολαία, κλπ. Τα παραθέτει αυτά το ντοκιμαντέρ, αλλά τονίζει και την αντίθεση του παραδείγματος της Αργεντινής, όπου έγινε δίκη της χούντας, όπως και στην Ελλάδα. Αλλά εδώ, για να κάνουμε έναν παραλληλισμό, τον Καραμανλή τον όρκισε μεν ο Γκιζίκης (και απ' αυτή την άποψη έχουμε και στα καθ' ημάς «προσπάθεια ομαλής μετάβασης»), πλην όμως υπήρχε πίσω το Πολυτεχνείο και η εθνική τραγωδία της Κύπρου και, συνεπώς, η απαίτηση για απονομή της δικαιοσύνης ήταν άμεσα επιβεβλημένη προτεραιότητα.

Πάντως, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, το θέμα της συνέχειας έχει τεθεί στον καιρό του και στις άλλες χώρες-προπύργια του προπολεμικού φασισμού, την Ιταλία και τη Γερμανία, π.χ. Όπως υπενθυμίζει ο σπουδαίος Ιταλός διανοητής Luciano Canfora, (βλ. το πρόσφατο βιβλίο του *El fascismo nunca ha estado muerto*), «η δυναμική επιστροφή-επανεμφάνιση του νεοφασισμού-μεταφασισμού ως κανονικότητα, ως μία ακόμα πολιτική δύναμη ανάμεσα σε άλλες», οφείλεται και στο γεγονός ότι η αποφασιστικοποίηση και η αποναζιστικοποίηση δεν ολοκληρώθηκαν ποτέ, ούτε στην Ιταλία ή τη Γερμανία. Σε ό,τι αφορά στη Γερμανία, π.χ., θυμίζει ενδεικτικά ο Κάνφορα, ο εμπνευστής των ρατσιστικών νόμων του Χίτλερ, Hans Globke, διατέλεσε επί μακρόν σύμβουλος του καγκελαρίου Αντενάουερ, ενώ σε έρευνα του περιοδικού *Der Spiegel* σε γυμνάσια της χώρας το 1977, ήταν ντροπιαστικό ότι η πλειοψηφία των παιδιών είτε δεν γνώριζε ποιος ήταν ο Χίτλερ, είτε απάντησε ότι ήταν ...Ιταλός. Επίσης, το θέμα της ομαλής συνέχειας τέθηκε μετ' επιτάσεως και το 1989 με την πτώση του τοίχους. Τότε, είναι χαρακτηριστικό ότι οι περισσότερες πρώην κομμουνιστικές χώρες του επονομαζόμενου «ανατολικού μπλοκ» ενδιαφέρθηκαν για το «επιτυχές μοντέλο της ομαλής ισπανικής Μετάβασης» (*transición modélica*).

La temática del documental es “des-igual”, ya que junta todo, pero al mismo tiempo no es todo lo mismo. Por ejemplo, una cosa son las ejecuciones en la Guerra Civil, y otra las torturas y ejecuciones de la dictadura. En la Guerra Civil no sólo tuvo lugar la matanza de Badajoz, que menciona el documental, sino que tuvieron lugar muchos “Guernicas”, como por ejemplo el bombardeo aéreo y marítimo de la población civil de Málaga durante su huida de la ciudad (“Desbandá” o “La Huía”, como se la conoce popularmente) con miles de muertos. No obstante, el documental goza justamente de una valoración positiva y batió un récord de audiencia en la televisión española.

El mirador de la memoria («Το παρατηρητήριο της μνήμης») στην Εστρεμαδούρα του γλύπτη Francisco Cedenilla Carrasco (2009), ως αφίσα του ντοκιμαντέρ. Πηγή: Cinedoc.

Παρ' όλα αυτά όμως, όπως αποδεικνύει το ντοκιμαντέρ, υπάρχει κοινωνική αντίδραση και προκαλείται «ρωγμή» στη συμφωνία της λήθης. Πώς και πότε γίνεται αυτό, πότε θεσπίζονται μνημονικοί νόμοι και προκύπτουν μνημονικοί τόποι;

Οι ρωγμές προκλήθηκαν από τα κινήματα πολιτών με πρώτη την Εταιρεία Αποκατάστασης της Ιστορικής Μνήμης (ARMH - *Asociación de Recuperación de la Memoria Histórica*), που ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του κοινωνιολόγου Εμίλιο Σίλβα το 2000. Τον βλέπουμε στο ντοκιμαντέρ, όπως βλέπουμε επί το έργο και τις ομάδες έρευνας της Εταιρείας με τα χαρακτηριστικά πουκάμισα (αρχαιολόγοι, ιατροδικαστές και άλλοι ειδικοί επιστήμονες) να ανακαλύπτουν και να ερευνούν ομαδικούς τάφους (ακόμα 100.000-120.000 νεκροί αναζητούν ταυτοποίηση-αναγνώριση και ταφή-τάφο. Έχει προηγηθεί όμως η ρωγμή που επέφεραν και επιφέρουν, η λογοτεχνία, ο κινηματογράφος, το θέατρο, το κόμικ, οι παραστατικές τέχνες, το τραγούδι (και είδαμε τον Λουίς Παστόρ να τραγουδά *Los hijos de España*). Ακόμη και στην πρώτη φάση της Μετάβασης-Μεταπολίτευσης (και ως το 1986, στα 50 χρόνια από το 1936, την έναρξη του Ισπανικού Εμφυλίου), καταγράφεται πληθώρα έργων μνήμης στην τέχνη, τη λογοτεχνία, το δοκίμιο, την ιστοριογραφία. Για να μη μιλήσουμε για γενικότερα για την «κουλτούρα της μνήμης και της ανάμνησης του

παρελθόντος» από σημαντικούς συγγραφείς-ιστορικούς (Maurice Halbwachs, Pierre Nora, Jan και Aleida Assmann)».

Σε ό,τι αφορά ειδικότερα στα της Ισπανίας, για να μην κουράζω με αναφορές έργων, όποιος ενδιαφέρεται μπορεί ενδεικτικά να διεξέλθει το περιοδικό του ΠΣ ΙΣΠ, που εκδίδουμε στη σχολή μας. Όμως, η εύφημος μνεία του ντοκιμαντέρ είναι για το εντυπωσιακό υπαίθριο γλυπτό *El mirador de la memoria* («Το παρατηρητήριο της μνήμης») στην Εστρεμαδούρα του γλύπτη Francisco Cedenilla Carrasco. Είναι ένα μνημείο και τόπος μνήμης από το 2009. Λίγο πριν, είχαν αρχίσει να αφαιρούνται αγάλματα του έφιππου Φράνκο από διάφορες πόλεις, και πρώτα στη Μαδρίτη, όχι χωρίς διαμαρτυρίες. Σε κάθε περίπτωση, όπως αναφέρεται με έμφαση στο ντοκιμαντέρ, σε πολλούς τόπους υπάρχουν επίσημοι χώροι μνήμης, όπως στην Αργεντινή (όπου πρώην χώρος του Στρατού στο Μπουένος Άιρες, είναι τώρα Μουσείο Μνήμης και κοντά υπάρχει το Πάρκο της Μνήμης) ή ακόμα και στην Γκαμπότζη (όπου υπάρχει Μουσείο Γενοκτονίας), έτσι και στην Ισπανία υπάρχουν πλέον τόποι μνήμης. Και στην Ελλάδα βέβαια, γνωρίζουμε, νομίζω, τους τόπους ιστορικής μνήμης. Παρεμπιπτόντως, οφείλουμε να μνημονεύσουμε και μία εν εξελίξει, τώρα που μιλάμε, αντίστοιχη ανακάλυψη ομαδικών τάφων στη Θεσσαλονίκη, στην περιοχή του Γεντί Κουλέ, με εκτελεσμένους του ελληνικού εμφυλίου με συγγενείς να αναζητούν αναγνώριση των δικών τους νεκρών.

Έχουν γυριστεί άλλα αντίστοιχα ισπανικά ντοκιμαντέρ;

Βέβαια υπάρχουν και άλλα, αλλά αυτό για το οποίο συζητάμε, όπως ειπώθηκε, πήρε πολλά διεθνή βραβεία (όπως το Γκόγια) και ήταν υποψήφιο για Όσκαρ, καθώς έτυχε μεγάλης ενίσχυσης και προβολής, λόγω Αλμοδόβαρ ως παραγωγού. Από τα άλλα επίσης γνωστά, ας αναφέρω: *La causa contra Franco* («Η αγωγή κατά Φράνκο») και *Los colonos de Franco* («οι άποικοι του Φράνκο») των Dietmar Post-Lucía Palacios, το καταλανικό *Les a Humanidad* («Εγκλήματα κατά της Ανθρωπότητας») του Héctor Fàver, και λίγο νωρίτερα, τα ντοκιμαντέρ για «τα χαμένα/κλεμμένα παιδιά του Φρανκισμού», ένα θέμα που έθιξε-ανέδειξε παραστατικά και το συγκεκριμένο ντοκιμαντέρ (*Los niños perdidos del franquismo* των Joan Salvat, Montse Armengou, Ricard Belis (του ίδιου του Αλμοδόβαρ το πρόσφατο, «Παράλληλες Μητέρες» έχει ανάλογη θεματολογία).

Σε ό,τι αφορά στα ντοκιμαντέρ που ανέφερα οι πρωταγωνιστές και τα θέματα είναι εν πολλοίς τα ίδια: ο νόμος της αμνηστίας, η αγωγή μέσω Αργεντινής για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας που δεν παραγράφονται, η αναζήτηση των χαμένων παιδιών, ο ρόλος του ψυχιάτρου του καθεστώτος Antonio Vallejo Nájera, που «έπλασε» το κληρονομικό «ερυθρό γονίδιο» κλπ. Σε ό,τι αφορά στα παιδιά, το σύνθημα είναι, «όλα τα κλεμμένα-χαμένα παιδιά είναι δικά μας παιδιά» (*todos los niños robados son también mis niños*). Ως τις αρχές της δεκαετίας του 80, όπως είδαμε, καταγράφηκαν περιπτώσεις κλεμμένων παιδιών από μαιευτήρια. Στις μητέρες-λεχώνες δηλώθηκαν «νεκρά στη γέννα».

Ποια η κριτική που έγινε στο συγκεκριμένο ντοκιμαντέρ πέραν της αποδοχής του;

Σε ό,τι αφορά στην κριτική: παρότι εκθειάστηκε από μεγάλες εφημερίδες (*Le Monde-El País*), άλλες ιστοσελίδες (π.χ. βλ. ενδεικτικά της Jacquiline Cruz, στο FILMHISTORIA Online Vol. 30, núm. 1-2020), τόνισαν την αρνητική πλευρά, ότι «η “Σιωπή των άλλων”, επενδύει στη συγκίνηση, επιτείνει το συναίσθημα της θλίψης με την κάμερα κολλημένη στους πρωταγωνιστές» και, ως εκ τούτου, ενισχύει τη θυματοποίηση της ηττημένης πλευράς στον εμφύλιο και την παθητικότητά της κατά τον φρανκισμό, ενώ άλλες κριτικές επισήμαναν ότι το ντοκιμαντέρ αποσιώπησε «ειδεχθείς πολιτικές πράξεις των δολοφονημένων».

Κατά τη γνώμη μου, ένα ζήτημα είναι η άνιση θεματική του, δηλαδή ότι τα βάζει όλα στο ίδιο τσουβάλι, όπως λέμε. Π.χ. άλλο θέμα είναι τα γεγονότα του Εμφυλίου, οι νεκροί του και οι εκτελέσεις του, και άλλο τα βασανιστήρια και οι εκτελέσεις της δικτατορίας. Γιατί ο Εμφύλιος δεν είχε μόνο τη σφαγή στο Μπανταχόθ, που μνημονεύει το ντοκιμαντέρ, είχε πολλές «γκερνίκες», όπως π.χ. την από αέρος και θαλάσσης καταδίωξη με ανελέητο βομβαρδισμό του άμαχου πληθυσμού της Μάλαγας κατά τη διαφυγή του από την πόλη («Desbandá» ο «La Huía», όπως λαϊκά είναι γνωστή) με χιλιάδες νεκρούς. Παρά τις επιμέρους ενστάσεις, ωστόσο, το ντοκιμαντέρ είναι πολύ καλό, όπως νομίζω συμφωνείτε, αν λέει κάτι και το ρεκόρ τηλεθέασης που σημείωσε στην ισπανική τηλεόραση...

Η θρυλική Πασιονάρια (Ντολόρες Ιμπάρουρι) και ο ποιητής Ραφαέλ Αλμπέρτι στην πρώτη Βουλή της Μεταπολίτευσης, φωτό της Marisa Flórez, από τις πρώτες Ισπανίδες φωτορεπόρτερ, τότε, το 1977. Πηγή: RTVE.

Ο Γουστάβο Ντουράν και ο Χάιμε Χιλ ντε Μπιέδμα υπήρξαν δύο ποιητές της γενιάς του 1927 ο πρώτος και του 1950 ο δεύτερος, και έγιναν φίλοι στην Ελλάδα όπου συναντήθηκαν στη δεκαετία του '60. Ο συχνός αναγνώστης του περιοδικού τους γνωρίζει από προηγούμενο τεύχος μας. Εδώ, η Καλλιόπη Μαραβελάκη σκιαγραφεί ένα λεπτομερές πορτρέτο του «κρητικού» Ντουράν, ενώ ο Πέδρο Άλβαρεθ ντε Φρούτος καταθέτει αντιστοίχως σε ανεξάρτητο λινκ, ένα ακόμα πιο ενδελεχές πορτρέτο του «φιλέλληνα» Χιλ ντε Μπιέδμα. Ακολουθούν άλλες δύο «συστάσεις». Ο Ρομπερτο Ροδρίγκεθ Μιλάν παίρνει τη σκυτάλη από προηγούμενη μέλητη του περιοδικού μας για το ισπανόφωνο νοτιοαμερικανικό αστυνομικό μυθιστόρημα και παρουσιάζει εδώ το αστυνομικό μυθιστόρημα της Ισπανίας από τη γέννηση ως την καταξίωσή του, ενώ ο Αρτούρο Βάργας μας συστήνει τον Φελίπε Γκουθμάν Πόμα ντε Αγιάλα (1534-1615) και το σπουδαίο χρονικό του για το Περού των Ίνκας, ίσως ένα από τα πλέον πρωτότυπα έργα στην παγκόσμια ιστοριογραφία.

Gustavo Durán y Jaime Gil de Biedma fueron dos escritores, uno ligado a la generación del 27 y otro a la generación de los 50, que se hicieron amigos en Grecia, donde se encontraron en los años 60. Los lectores habituales de esta revista han conocido a ambos en un número anterior de esta revista. Aquí, Caliopi Maravelaki esboza un detallado retrato del «cretense» Duran, mientras que Pedro Álvarez de Frutos, en un enlace aparte, presenta un retrato aún más minucioso del «filoheleno» Gil de Biedma. Siguen otras dos “presentaciones”. Roberto Rodríguez Milán toma el relevo de un anterior estudio en esta revista sobre la novela policíaca sudamericana en español, y aquí nos presenta la novela policíaca española desde su nacimiento hasta su gloria, mientras que Arturo Vargas nos presenta a Felipe Guzmán Poma de Ayala (1534-1615) y su gran crónica del Perú incaico, quizá una de las obras más originales de la historiografía mundial.